

stopila sociologija ustvarjalnosti v svoje zrelo obdobje. Sicer pa ji je to pot začrtal že Kroeber.

ASJA NINA KOVAČEV*

Prisilno spreminjanje psihičnih vsebin

Oblikovanje duševnosti po splošnih normativih

Postopki t. i. »vzgajanja« in »prevzganja« spadajo med dejavnike, ki odločilno vplivajo na subjektov spoznavni in osebnostni razvoj. Toda subjekt se pogosto odzove odklonilno na vsiljevanje informacij, ki jih ne more umestiti v svoj spoznavni sistem ali pa jih je celo že vključil vanj. Zato mu lahko njihovo presežno vsiljevanje zbuja še dodaten odpor, ki vodi v njihovo zavračanje.

Pojav raznovrstnih odporov do informacij, ki jih subjekt ne more vključiti v svoj spoznavni in vrednostni sistem, navadno spremljajo še drugi psihični procesi, ki dodatno stopnjujejo odpor. Slednji se pojavijo sprva le na afektivnem področju kot slabo razpoloženje (oziroma v nekaterih kočljivejših situacijah kot negativna čustva, ki se navezujejo na določene vsebine), kasneje pa jih subjekt skupaj z njihovimi negativnimi konotacijami vključí v svoj spoznavni aparat. S slabim načrtovanjem in nekorektnim izvajanjem prepričljive komunikacije tako dosežemo učinek, ki je prav nasproten tistemu, ki smo ga pričakovali in si ga želeli. To nam lahko temeljito pokvari vse načrte z danim subjektom ali celo z večjo ali manjšo skupino ljudi. Toda tudi iz najbolj kritične situacije je možno najti izhod. Najbrutalnejša (vendar tudi najučinkovitejša) metoda spreminjanja subjektove psihične naravnosti in njegovih psihičnih vsebin je prav gotovo t. i. »pranje možganov« (brainwashing).

Zvonarevič (1985) ugotavlja, da se je izraz »brainwashing« prvič pojavil v ameriški psihologiji med korejsko vojno in po njej. Z njim so tedaj označevali postopek, ki sta ga uspešno uporabljali severnokorejska in kitajska vojska pri siljenju ujetih ameriških vojakov k sodelovanju. Kljub temu da se je izraz pojavil razmeroma pozno, so uporabljali podobne postopke že mnogo prej, vendar tedaj ti še niso bili zanimivi za znanstveno proučevanje oziroma je bila njihova teoretska analiza celo skrajno tvegana. Takšne pristope k spreminjanju mentalitete »neprilagojenih« ljudi so poznali že v različnih arhaičnih in tradicionalnih družbah (Eliade, 1962), kjer so se ohranili vse do danes. Pod zaščito in nadzorom najpomembnejših instanc državnega aparata so jih uporabljali tudi srednjeveški inkvizitorji (Delumeau, 1986). Podobno in nič manj drastično situacijo je bilo mogoče stalno opazovati še v kasnejših obdobjih, le da so tedaj umaknili intervencije v subjektovo psihofizično integriteto iz javnega življenja, jih pričeli prikrivati in jim določili njihovo mesto v tretmaju različnih ustanov za spreminjanje miselne naravnosti. S postopki, ki jih lahko umestimo v kategorijo »pranja možganov«, so spreminjali mentaliteto tudi v zaporih, duševnih bolnicah (Milčinski, 1986).

* Mag. Asja Nina Kovačev, asistentka na Filozofski fakulteti.

Izraz »pranje možganov« je metaforična oznaka za sklop medsebojno povezanih vzgojnopropagandnih metod in postopkov, ki učinkujejo predvsem tedaj, ko jih kombiniramo med seboj (Zvonarevič, 1985; Schein, 1958). Uporaba posamičnih, izoliranih postopkov namreč ne zadošča, da bi dosegli trajnejši učinek glede na njihovo intenziteto.

V nasprotju z močnimi in kratkotrajnimi učinki, ki si jih prizadevamo doseči predvsem v trenutnih oziroma manj časa trajajočih kritičnih situacijah, je končni cilj »pranja možganov« trajnejša sprememba subjektove osebnosti. Ta propagandna strategija je namreč naravnana k spreminjanju njegovih dotedanjih stališč, prepričanj in vrednot (Schein, 1958). Za omenjena tri področja človeške duševnosti sta značilni precejšnja stabilnost in relativna odpornost proti raznovrstnim vplivom propagandne dejavnosti, saj so globoko vpletene v zgradbo subjektove osebnosti. Kljub temu jih je mogoče z načrtnim in sistematičnim pritiskom na posameznika počasi preoblikovati ali celo popolnoma izničiti ter oblikovati »ustreznejša«, tj. strukturno drugačna in socialno bolj zaželena nadomestila zanje.

Proces »pranja možganov« vključuje tri vrste pritiskov na posameznika, ki ga je treba ideološko in svetovnonazorsko očistiti:

1. fizični pritisk,
2. socialni pritisk in
3. psihološki pritisk.

Fizični pritisk

Fizični pritisk uvajajo v postopke ideološkega prečiščevanja na podlagi poznavanja tesne medsebojne povezanosti subjektove psihosocialne odpornosti z njegovim telesnim počutjem. Vključuje predvsem različne oblike fizičnega mučenja obravnavanega subjekta, odtegotanje hrane slednjemu in preprečevanje njegovega spanja. Omenjene tri strategije je mogoče razvrstiti po stopnji njihove brutalnosti na različne točke iste razežnosti. Najsurovejše je vsekakor neposredno fizično mučenje, ki zbujata normalnim ljudem (brez degenerativnih sadističnih impulzov) tolikšen odpor, da o njem preprosto ne razpravljajo. Poleg tega je tudi najmanj učinkovito, saj hitro in močno načne subjektovo fizično integriteto, tako da subjekt skoraj nikoli ne spremeni svojega vrednostnega sistema pod njihovim vplivom.

Z različnimi postopki fizičnega mučenja je mogoče doseči le kratkotrajen (morda celo samo trenuten) učinek, zato so jih v preteklosti uporabljali predvsem tedaj, ko so hoteli prisiliti posameznika k takojšnji neposredni akciji ali na hitro dobiti od njega določene informacije, in to brez kakršnih koli »vzgojnih« namenov. Pri stopnjevanju njihove intenzitete se kakovost njihovega učinka ni povečevala, ampak je na določeni stopnji povzročila subjektov popoln psihofizični propad, medtem ko je pogosto ponavljanje istih, vendar znosnih postopkov sicer pripeljalo do korenitih osebnostnih sprememb, vendar te niso bile vedno v skladu s prvotnimi cilji subjekta ali institucije, ki je izvajala pritisk.

Fizično mučenje se je pojavilo pod krinko »širjenja prave vere« že silno zgodaj in se je kljub svoji odvrtnosti in nezadostni učinkovitosti ohranilo še do danes. Njegove upodobitve opazimo tudi med deli najbolj znanih likovnih umetnikov, kot so npr. Memling, Giotto, Bosch in številni drugi. Vendar je treba imeti za natanč-

nejše proučevanje oblik fizičnega mučenja in osebnostne strukture ljudi, ki ga izvajajo, tudi precejšnje frustracijsko toleranco. Cavendish (1977) namreč ugotavlja: »Wherever else hell may be, it is in the human mind,« in večina ideologij je s svojim konceptom »pekla« oziroma »prevzgojevalnih postopkov« apelirala na sadomazohistične impulze svojih privržencev (Kovačev, 1992).

Druga oblika fizičnega pritiska na žrtev je odtegotvanje hrane. Opaznejše rezultate je mogoče doseči šele pri njegovem kontinuiranem izvajanju v daljšem časovnem intervalu. Subjektova stalna podhranjenost prične tako namreč počasi, vendar zanesljivo spodkopavati njegovo psihofizično kondicijo.

Tretja temeljna metoda fizičnega pritiska na posameznika je preprečevanje njegovega spanja. Ta metoda je silno učinkovita, saj povzroči poleg skrajne fizične izčrpanosti tudi enako močno psihično izčrpanost. Zato jo lahko pojmujeemo celo kot obliko psihološkega pritiska na žrtev. Spanje je namreč nujen pogoj za subjektivno psihofizično sprostitvev in regeneracijo njegovega celotnega organizma.

Razen fiziološke, regeneracijske funkcije ima spanje tudi pomembno psihološko funkcijo. Med spanjem namreč poteka vrsta psihičnih procesov, ki odločilno vplivajo na subjektivno psihofizično počutje. Najpomembnejši med njimi je prav gotovo sanjanje, ki je bilo v preteklosti pogosto predmet raznovrstnih strokovnih, polstrokovnih in šarlatanskih obravnav (MacKenzie, 1978). Čeprav zanemarimo simbolične in simptomatske implikacije sanj, ki jih lahko odkrijemo šele na podlagi njihove temeljite vsebinske analize, je že sam pojav sanjanja odločilnega pomena za subjektivno ugodno psihofizično stanje. Z njegovim preprečevanjem lahko namreč pri subjektu povzročimo izredno visoko vzburljivost, razdražljivost, nezadovoljstvo in druge znake psihične izčrpanosti. Še mnogo hujše je, če subjektu preprečujemo spanje, saj s takšnimi postopki relativno hitro dosežemo visoko stopnjo psihofizične izčrpanosti pri njem. Zato uporabljajo preprečevanje spanja pogosteje kot druge oblike fizičnega pritiska.

Socialni pritisk

Socialni pritisk na subjektivno osebnost je najpomembnejša sestavina t. i. »pranja možganov«. Zanj bi lahko celo trdili, da v precejšnji meri povzroča psihološki pritisk na posameznika in občutje nelagodja v njem. Povezuje se namreč z zbujanjem raznovrstnih negativnih občutij, ki se navezujejo na subjektivno samopodobo in njegovo vrednotenje samega sebe v odnosu do drugih. Njegovo izvajanje je najzahtevnejši del »pranja možganov«, saj zahteva zadostno količino časa in potrpljenja. Poleg tega je treba k sodelovanju pritegniti izkušene strokovnjake z zadostnim psihološkim in sociološkim znanjem.

Pri »pranju možganov« uporabljajo najpogosteje tri oblike socialnega pritiska: osamitev, skupinski pritisk in degradacijo (Zvonarevič, 1985). Vse tri oblike so stalno prisotne tudi v vsakdanjem življenju vsakega posameznika in družbe, vendar je stopnja njihove izraženosti tako majhna, da njihovega delovanja običajno sploh ne zaznamo. Slednje je včasih celo nenačrtno in nezavedno. Njihov učinek variira v odvisnosti od subjektivnih osebnostnih lastnosti, situacijskih dejavnikov in številnih drugih okoliščin.

Osamitev žrtve je lahko v skrajnih primerih popolna, tako da posameznika izločijo iz njegovega socialnega okolja in zaprejo v posebno sobo ali celico. Tako prekinejo vse njegove stike s socialnim okoljem, v katerem se je gibal pred svojo osamitvijo in mu odtegnejo kakršno koli psihološko in moralno podporo. Skrajno

oziroma popolno osamitev je mogoče izvesti le na omejenem številu ljudi, saj tako ni mogoče delovati na večje socialne skupine ali množice. Običajno je namenjena najnevarnejšim in najodpornejšim posameznikom, ki jim njena uporaba onemogoča kakršno koli oporo njihove referenčne skupine v trenutkih negotovosti, tesnobe in strahu.

Najskrajnejša oblika subjektive osamitve je t.i. senzorna deprivacija, ki onemogoči dotok kakršnih koli dražljajev, vendar te do zdaj še niso vključili med postopke »pranja možganov«. Mnogo pogosteje uporabljajo manj skrajne oblike osamitve, ki zahtevajo tudi mnoga manjša materialna sredstva in so dolgoročno mnogo bolj učinkovite. Mednje pogosto vključujejo tudi pritisk na člane subjektivega ožjega socialnega kroga, z namenom da bi se mu ti odrekli. Z izgubo podpore svojih najbližjih je žrtev prepuščena samo še milosti ali nemilosti svojega »mučitelja«. Podobne rezultate lahko včasih dosežemo tudi z nenačrtnim pritiskom na člane subjektive družine in njegove prijatelje. Z raznovrstnimi oblikami propagande, in to predvsem z njenimi čustvenimi sestavinami, lahko odločilno vplivamo na njihova stališča in jih pripravimo do tega, da popolnoma spremenijo svoj odnos do nje.

V določenih situacijah, ki jih spremljajo subjektiva psihična labilnost, negotovost ali izčrpanost, lahko celo nedolžna sprememba njegovega prvotnega fizičnega in socialnega okolja povzroči drastične spremembe njegove osebnosti. Takšnim pojavom smo pogosto priča pri hitrih selitvah in hitrem menjavanju delovnega mesta ali izobraževalne organizacije. Subjekt namreč z oddaljitvijo od svoje referenčne skupine pogosto izgubi tudi lastno psihično stabilnost in kritično distanco do novega okolja. Zaradi občutka negotovosti, ki običajno spremlja nagle in nepričakovane spremembe njegovega fizičnega in socialnega okolja, se pogosto osami ali pa se poskuša prisilno čim hitreje in čim uspešneje vključiti v novo okolje. Obe skrajni reakciji se največkrat navezujeta na korenite spremembe v subjektovi vrednostni naravnosti in njegovi sprejemljivosti za nove norme in ideje.

Druga oblika socialnega pritiska, ki ga uspešno uporabljajo v procesu »pranja možganov«, je skupinski pritisk na posameznika. Ta pogosto sledi osamitvi, in to brez kakšnega vmesnega stanja, saj hitro prestavljanje subjekta iz enega ekstrema v drugega, t.j. iz popolne osamitve v skupino, ki izvaja nanj določen pritisk, slednjega še dodatno oslabi. Subjekt je tako izpostavljen skupini skrbno izbranih in »prepariranih« osebnosti tik zatem, ko se je že nekoliko prilagodil novemu – prostorsko silno omejenemu in dražljajsko nadvse revnemu – eksistenčnemu prostoru, zato občuti skupinski pritisk še mnogo intenzivneje, kot če bi prišel iz svojega naravnega okolja, kjer se mora vsak dan srečevati z različnimi ljudmi ter z večjimi ali manjšimi težavami in ovirami. Zaradi izrazite spremembe (pri čemer je treba upoštevati tudi skrajno neugodnost prejšnje situacije) je subjekt precej mehkejši in upogljivejši kot sicer, zato zlahka kloni pred novimi udarci.

Novo socialno okolje je sestavljeno iz nekdanjih »spornih« in režimu nevarnih ljudi, ki so jih predhodno dobro »obdelali« in »izprali«. Ti so zdaj najboljše možno okolje za nove prišleke, vendar »pralci možganov« in drugi predstavniki obstoječega režima mednje pogosto vtihotapijo še lastne agente, da bi tako še dodatno zmanjšali možnosti za vrnitev spreobrnjenecv k prvotnemu načinu mišljenja in delovanja.

Nekdanji protagonisti opozicijskih ali drugih sovražnih gibanj, ki jim je zaradi njihovega zloma (vsaj na nezavedni ravni) močno upadel občutek lastne vrednosti, občutijo ob prihodu še neprečiščenih novincev precejšnje zadoščenje, saj imajo v primerjavi z njimi vrsto ugodnosti. Zlahka se namreč identificirajo z njimi in

v želji, da bi si ponovno pridobili lastno samospoštovanje in spoštovanje svojega novega socialnega okolja, z zadoščenjem opazujejo njihov psihofizični zlom. V njem najdejo namreč opravičilo za lastno psihološko in socialno kapitulacijo, zato tudi sami sodelujejo pri njihovem »prečiščevanju« in jim še dodatno otežujejo položaj, ki bi bil že sicer skorajda nevzdržen.

Tretja oblika socialnega pritiska je socialna degradacija žrtve. Slednjo pahnejo prav na dno hierarhične lestvice njenega novega socialnega okolja, in to neodvisno od stopnje njene izobrazbe in njenega prejšnjega družbenega položaja. Kot novinec mora opravljati najnižja, najbolj umazana in najbolj ponižujoča dela ter se brezpogojno pokoravati ukazom drugih članov vsiljene skupnosti. Ti običajno občutijo zadoščenje pri njenem poniževanju, saj se dobro zavedajo, da so morali tudi sami prestat enake muke. Tako izničijo še zadnje ostanke njenega človeškega dostojanstva in jo obravnavajo le še kot zanikrno delovno žival.

Psihološki pritisk

Psihološki pritisk bi lahko na manifestni ravni označili kot kombinacijo fizičnega in socialnega pritiska, vendar je treba njegove prave temelje iskati v zgradbi subjektive osebnosti in v njegovih latentnih nagnjenjih k raznovrstnim oblikam patološkega odzivanja na dražljaje v okolju. Pravi izvori psihološkega pritiska so namreč v subjektu samem, saj sta fizični in socialni pritisk zgolj sprožilna mehanizma za sprostitvev njegovih potencialnih psihičnih napetosti in negativnih občutij, ki se navezujejo na različne elemente zunanje stvarnosti.

Prve tri oblike psihološkega pritiska, t.j. izguba občutka lastne vrednosti, občutenje strahu in tesnobe ter občutje negotovosti, lahko bo svojem stopnjevanju, ki ga običajno spremljajo še drugi patološki izbruhi, pripeljejo do četrte, najhujše in najresnejše oblike psihološkega pritiska – do parapsihotičnih motenj ali celo do izbruha psihoz.

Popolno razvrednotenje subjektovega vrednostnega sistema in temeljev njegove osebnosti navadno drastično zmanjša njegov občutek lastne vrednosti. Notranje razrvani subjekt postane tako silno dojemljiv za različne sugestije iz okolja, ki jih počasi internalizira in poskuša na njihovi podlagi obnoviti svojo razrušeno osebnost. »Pranje možganov« običajno spremljajo tudi različna tesnobna občutja in subjektov stalni strah pred novimi grozotami ali vsaj neprijetnostmi, ki bi jih utegnil doživeti. Negotovost in popolna odsotnost kakršnih koli podatkov, na podlagi katerih bi bilo mogoče predvideti nadaljnji potek dogodkov, spodkopavata njegovo psihično stabilnost mnogo bolj in mnogo močneje kot strah pred znanimi nevarnostmi ter tako ustvarjata idealno ozračje za izbruh paranoidnih in drugih blodenj. Subjekt se namreč v takšni situaciji boji zgolj »nečesa močnega, aktivnega in negativnega« (kar sovпада s tremi temeljnimi pomenskimi razsežnostmi po Osgoodu (Osgood, Suci & Tannenbaum, 1957)), ne ve pa natanko, kaj tisto sploh je. Zato se lahko njegova nezdiferencirana negativna občutja navežejo na kakršno koli dogajanje v zunanji stvarnosti in občuti strah že pri najbolj nedolžnih dogodkih. Vanje namreč projicira lastno, načeto psihično dogajanje in jih v skladu s svojimi pričakovanji prireja lastnemu spoznavnemu aparatu.

Subjektovo kritično psihično stanje spremljajo navadno še močni občutki krivde, ki mu jih stalno vceplja njegova okolica. Ker živi »sporni« subjekt v psihološkem in socialnem vakuumu oziroma ker dobiva samo skope, filtrirane informacije, prične počasi dvomiti o resničnosti svojih psihičnih doživetij. Slednje spremlja

še neznosni strah, ki pripelje skupaj z drugimi dejavniki njegove sočasne fizične, psihične in socialne stvarnosti do njegove miselne in osebnostne dezintegracije. Pojavijo se različne halucinacije, preganjalne ideje, paramnezije, amnezije in podobni pojavi, ki so sicer značilni za predpsihotična in psihotična stanja.

*Credo quia absurdum*¹

Različni fizični, socialni in psihološki pritiski sprožijo v obravnavanem subjektu proces psihofizične dezintegracije, ki ga deli M. Zvonarevič (1985) v štiri zaporedne faze: fazo šoka, fazo disociacije, fazo spreobrnitve in fazo restitucije.

Subjekt v prvi fazi psihosocialne dezintegracije še ni sposoben ustrezno presoditi situacije, v kateri se je znašel, pa tudi lastnega psihofizičnega stanja ne. Svoje potencialne »mučitelje« oziroma »prevzgojevalce« skuša prepričati o zmotnosti in nepravilnosti njihovega delovanja ter o njihovih skorajda ničelnih možnostih za uspeh. Vendar so vsa njegova zavestna in nezavedna prizadevanja za ohranitev prvotne (že dodelane) vrednostne naravnosti in lastne osebnostne integritete še najbolj podobna obupanemu zaletavanju divje živali v rešetko, ki ji preprečuje izstop iz neprijaznega, omejenega, siromašnega in dražljajsko okrnjenega prostora ter vrnitev v njeno naravno okolje.

Čeprav subjekt sprva še verjame v možnost svoje osvoboditve in ponovne osvojitve svojega prvotnega fizičnega in spoznavnega univerzuma, začne po določenem obdobju bivanja v psihosocialni kletki oziroma »pesjaku«, ki ga pogosto obdaja celo fizična ovira – jasno zaznavni znak svoje ločenosti od zunanjega sveta – počasi izgubljati občutek lastne vrednosti. Dvomiti začne tudi o svojih dotedanjih prepričanjih, stališčih in o lastnem vrednostnem sistemu. Situacija je podobna kot pri hospitalizaciji duševnih bolnikov in pogosto se v tej fazi pojavijo pri subjektu tudi različne parapsihotične motnje. Ta je namreč poleg svojega dostojanstva izgubil tudi vrsto nižjih, avtonomnih reakcijskih vzorcev. Ne odziva se več niti na različne pogojne dražljaje in iz njega so izravnani temelji njegove osebnosti.

Če si dovolimo nekoliko metaforičnosti pri presojanju subjektive socialne osamitve, si lahko njegovo novo bivališče predstavljamo kot kletko, katere vrata so ožigosali z rumenim Q-jem – znakom za epidemijo kužne bolezni oziroma za karanteno. V takšnem stanju postane izredno dojemljiv za raznovrstne ideje, ki jih njegov »obdelovalec« vsaja na »prečiščenem terenu«. Pri tem pa je treba upoštevati, da je sugestibilnost »oprane« subjekta zaradi njegove miselne in osebnostne dezintegracije še najbolj podobna sprejemanju ukazov v posthipnotičnem stanju in da poteka vgrajevanje vsiljenih idej v subjektov spoznavni aparat pretežno na nezavedni ravni.

Ideje, ki jih subjekt sprejema in vključuje v svoj spoznavni sistem v stanjih polpribebnosti, so navadno precej trdovratne, saj so močno zasičene s čustvenimi pomenskimi implikacijami in šibko razumsko utemeljene. Zato jih je s protiargumenti izredno težko izkoreniniti. Subjekt jih namreč ni sprejel na podlagi treznega premisleka in tehtanja dokazov »za« in »proti«, ampak so mu jih vsilili v trenutkih

¹ »Credo, quia absurdum« (verujem, kar je nesmiselno) je bilo Tertulijanovo načelo, saj je verjel, da razum božjih skrivnosti ne more doumeti. V danem kontekstu smo omenjeni stavek oropali njegovega sakralnega pomena in ga skušali prenesti na situacijo ideološkega prepričevanja, ki lahko pripelje ljudi do tega, da ne iščejo več razumskih utemeljitev določenih »svetih resnic«, ampak jih zaradi močnega pritiska, ki so mu izpostavljeni, preprosto sprejmejo kot aksiome in vključijo v svoj spoznavni sistem.

njegove življenjske ogroženosti. Zato že vsak najmanjši dvom o njihovi pravilnosti in merodajnosti spremljajo občutki strahu ali celo smrtne groze.

Sprejemanje vsiljenih idej spada že v tretjo fazo subjektive psihosocialne dezintegracije, tj. v fazo spreobrnitve. Glede na svojo prvotno psihosocialno konstitucijo sprejema subjekt nekatere ideje laže in hitreje, medtem ko druge zelo dolgo in vztrajno zavrača. Pri »pranju možganov« je pomembno, da so njegovi izvajalci popolnoma prepričani o subjektovi krivdi oziroma o zmotnosti njegovih načel in da je njihov glavni cilj pripraviti ga do tega, da prične to tudi sam verjeti. Sovražnik, ki ga producirajo oziroma konstruirajo v svojem spoznavnem aparatu, postaja namreč čedalje številčnejši, nevarnejši in močnejši (Kovačev, 1993).

»Izpiralci možganov« projicirajo v svoje žrtve lastne konstrukte in jim skušajo naprtiti vedno hujše zločine, ugotavlja Pečjak (1990). Zato so žrtve po določenem obdobju prenašanja sočasnega učinkovanja treh različnih vrst pritiskov zlomijo in pričnejo nekritično priznavati vse, kar jim poskušajo naprtiti. Prizadevati si pričnejo celo, da bi si spremembo lastnega mišljenja tudi razumsko utemeljile in jo opravičile pred seboj s pomočjo raznovrstnih obrambnih mehanizmov (npr. racionalizacije in kompenzacije). Pri tem jim je v precejšnji »pomoč« in »moralno oporo« njihova nova referenčna skupina, tj. skupina »spreobrnjencev«, ki so že uspešno prestali vse potrebne »vzgojne postopke«.

V zadnji fazi, t.j. v fazi restitucije, je subjekt ideološko že popolnoma prečiščen in tedaj se lahko prične odvijati proces njegove ponovne osebne integracije. Subjekt internalizira vsiljena stališča in prepričanja ter jih skuša uskladiti s svojim novim vrednostnim sistemom. Tako ponovno vzpostavi psihosocialno ravnotežje in uskladi lastno psihofizično dogajanje s svojim fizičnim in socialnim okoljem. Nova psihosocialna integracija osebnosti, ki temelji na novem, »programiranem« zaznavanju realnosti in njenem vrednotenju, pa je končni cilj »pranja možganov«. V idealni situaciji se lahko prečiščeni subjekt ponovno vključi v normalno socialno življenje in z večjim ali manjšim žarom tudi sam sodeluje pri spreobračanju drugih »sprevržencev«.

Sklep

»Pranje možganov« je nadvse zahteven postopek in za njegovo izvedbo je potrebno sodelovanje visoko usposobljenih kadrov z ustreznimi osebnostnimi lastnostmi in s primernim vrednostnim sistemom. Nekatere elemente, ki spadajo med temeljne sestavine postopkov pranja možganov (npr. socialni pritisk), uporabljajo v omejenih količinah tudi pri odpravljanju določenih nezaželenih vedenjskih oblik v vsakdanjih življenjskih situacijah (npr. pri zdravljenju narkomanov, alkoholikov in drugih bolnikov, ki kažejo določene osebne in vedenjske odklonskosti), vendar teh še ne moremo umeščati v kategorijo pranja možganov, saj ima njihova uporaba v drugačni situaciji tudi popolnoma drugačen učinek. V nasprotju z njimi je »pranje možganov« izredno brutalen postopek, ki ga nikoli ne izvajajo zaradi posameznika, z namenom da bi mu pomagali odpraviti katero izmed njegovih težav. Situacija je navadno prav nasprotna: uporabljajo ga zaradi sistema in poskušajo odpraviti njegovo »težavo«, t.j. stališča, prepričanja, vrednote in delovanje spornega subjekta ali skupine ljudi. Tako lahko danes z grozo ugotavljamo, da so v preteklosti zgradili v večini nekdanjih socialističnih držav posebne zapore za politične zapornike, kjer so izvajali vse navedene postopke v predpisanem vrstnem redu in pod krinko nekoliko podaljšanega »boja proti sovražniku« trpinčili številne

nedolžne ljudi ter to tudi skrbno prikrivali. Tedanja Jugoslavija ni bila nobena izjema, saj niso bili strokovnjaki za »prevzganje« na Golem otoku nič manj dosledni pri izvajanju navodil kot drugi »prevzgojevalni kadri« po svetu.

V »idealni« situaciji je »pranje možganov« sicer silno učinkovit postopek, vendar se pri njegovi izvedbi pogosto pojavijo ovire. Subjekt, ki je izpostavljen trojnemu pritisku, se lahko namreč psihofizično popolnoma zlomi, tako da njegova regeneracija sploh ni več možna. Toda tudi nasprotni odzivi na različne oblike raznovrstnih pritiskov niso izključeni. Znani so namreč primeri, ko posamezniki kljub številnim in mnogovrstnim mučenjem niso podlegli procesu psihofizične dezintegracije. Ne glede na kakovost postopka in na odzive subjektov »v obdelavi« je mogoče danes javnost obvestiti precej hitreje in prisiliti vrhovno instanco k prekinitvi postopka.

LITERATURA:

- CAVENDISH, R. (1977). *Visions of heaven and hell*. London: Orbis Publishing, Ltd
- DELUMEAU, J. (1986). *Greh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*. I, II. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, Dnevnik
- ELIADE, M. (1962). *Patanjali et le Yoga*. Paris: Seuil
- KOVAČEV, A. N. (1992). Psihopatološka umetnost – simbolični vidik druge stvarnosti. *Anthropos*, 24 (3–4), 128–137
- KOVAČEV, A. N. (1993). The psychosocial basis of Caesarism. III Alps-Adria Congress of Psychology, Dep. of Psychology, University of Ljubljana
- MACKENZIE, N. (1978). *Traume*. Wiesbaden: Emil Vollmer Verlag
- MILČINSKI, L. (1985). Pota in mejniki v razvoju psihiatrije. V: *Psihiatrija*. Ljubljana: DZS, 10–33
- OSGOOD, C. E., SUCI, G. J. & TANNENBAUM, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana: University of Illinois Press
- PEČJAK, V. (1990). Kako se je podrl komunizem. Psihosocialna analiza dogodkov v nekdanjih in sedanjih socialističnih deželah. Ljubljana: Samozaložba
- SCHEIN, E. H. (1958). The Chinese indoctrination program for prisoners of war: A study of attempted »brainwashing«. V: E. MACCOBY, T. NEWCOMB, E. HARTLEY (1958). *Readings in social psychology*. New York: Holt
- ZVONAREVIĆ, M. (1985). *Socialna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga